

Neznámí učenci a první odborný časopis v české vědě

Michaela Votavová

Vysoká škola technická a ekonomická v Českých Budějovicích

Societas eruditorum incognitorum in terris Austriacis – Společnost neznámých učenců v rakouských zemích – je nám možná neznámá, její význam pro českou vědu je ale nepřehlédnutelný. Je to totiž první učená společnost na území habsburské monarchie, tedy i na českém území, která jako první při publikování vyměnila latinu za živý jazyk a která se jako jedna z prvních pokusila dát větší důraz na vědu a poznání než na náboženské rozdíly.

Obrázek 1: Josef Petrasch, zakladatel Společnosti neznámých učenců v rakouských zemích (Zdroj: Johann Balzer, dostupné z Wikimedia Commons)

Nastupující osvícenství přináší ve vědě a poznání velké změny. Filozofie začíná dávat přednost racionalismu, logice a etice před náboženskými dogmaty a barokním zájmem o zbožnost. Rozum jako východisko našeho poznání vzbuzuje také obrovský zájem o přírodní vědy. Carl Linné v této době pracuje na klasifikaci druhů rostlin, Celsius navrhuje teploměr. Poprvé se povede změřit rychlost zvuku. Vznikají první technicky zaměřené vysoké školy, encyklopedisté pod vedením Denise Diderota pracují na vydání rozsáhlé všeobjímající encyklopedie, vědecké poznání je obohaceno o nové metody zaměřené na možnosti

kvantifikovaného měření veličin a vývoj pomalu ústí k průmyslové revoluci ve své praktické podobě – ke strojům, které v továrnách postupně nahrazují dělníky, či ke standardizaci měrných jednotek.

Duch doby navíc umožňuje vědcům sdružovat se a vyměňovat si své poznatky – vznikají akademie, vědecké společnosti. Ty nejdůležitější působí dodnes – londýnská, pařížská, berlínská a později také petrohradská.

Přes politická omezení české vědy

Kde tedy vznikla první oficiální vědecká komunita v českých zemích? V Olomouci, městě, jemuž stejně jako Brnu náležel titul moravské metropole.

Vznikala v podmínkách pokročilého humanistického zaujetí vzdělaností, které centra vědění pozvolna přesouvalo mimo zdi jezuitských klášterů, nejprve v podobě menších sdružení, spontánně vznikajících a zanikajících, nahodile uspořádaných a nijak navzájem neorganizovaných, které spolu i přesto nacházeli stejnou řeč – měly podobné cíle a podobné názory. 16. a 17. století přineslo v těchto spolcích nejen intenzivní zájem o národní jazyk, o historii, ale také o přírodovědný výzkum.

Ačkoliv společenské klima bylo ke vzniku takových sdružení vhodné, politicko-ekonomické podmínky v první polovině 17. století rozvoj vědy příliš nepodporovaly – císařský dvůr, který opustil Prahu, jasně tak odmítl také možnost morálně i finančně podporovat rozvoj vědy. Vědci tehdejší doby se tak museli spoléhat na mecenáše z šlechtických či církevních řad, případně za podporou odjížděli za hranice své vlasti.

Zatímco v okolních zemích vznikaly akademie věd, tedy vědecké instituce zastřešující vědecké poznávání v jeho ohromné šíři a stanovující pravidla pro organizaci vědeckého bádání, nedůvěřiví Habsburkové se ve svých zemích takové myšlenky opakovaně bránili. Vědecké disputace se mohly konat pouze na universitách, které k tomu měly svolení, nebo v katolických klášterech, kterým university toto svolení „propůjčily“.

Nejvýznamnějším centrem vědeckého poznání v českých zemích (a to ještě z hlediska nutnosti udělení „licence“ od panovníka ne zcela svobodným) tak po dlouhou dobu zůstávala pražská universita. Kvůli šarvátkám mezi katolickými duchovními řády o vedení pražské university se bohužel česká věda značně uzavřela před možností působit na poli mezinárodního předávání vědeckých poznatků. Spory se urovnaly až v roce 1654, kdy si filozofickou a teologickou fakultu „zabrali“ jezuité a právnickou a lékařskou fakultu zpřístupnili i jiným katolíkům.

Pevná dogmata a důraz na encyklopedické znalosti nicméně nedávaly příliš velkou šanci pro kritické myšlení nebo experimentální přírodovědné výzkumy. Reforma školství, podporující vznik nových oborů, lépe navázaných na prak-

tické potřeby každodenního života společnosti, kterou do vítězného konce do-
táhla Marie Terezie, se tak stala z dlouhodobého hlediska nevyhnutelnou.

A právě v době zavádění prvních reforem vznikl nápad vytvořit první vědec-
kou společnost v českých zemích – Societas incognitorum (Societas eruditorum
incognitorum in terris Austriacis – Společnost neznámých učenců v rakouských
zemích).

Založení vědecké společnosti díky osobnosti Petrasche

Zakladatel Josef Petrasch (1714–1772), mj. absolvent jezuitské koleje na olo-
moucké universitě, byl voják, cestovatel, ale i autor divadelních her a románů,
byl jazykově nadaný, organizačně i společensky velmi schopný při vyjednávání
s jinými lidmi, procestoval okolní země, seznámil se s prostředím italských aka-
demií věd a německých učených společností. Když se pak usadil v Olomouci
a převzal po rodičích zděděný majetek, mohl začít vzory, které v cizině poznal,
zkusit prosadit i zde.

Své organizační schopnosti a cit pro „čtení“ lidí využil pro obklopení se těmi,
v nichž viděl potenciál velkých vědců. Sám se za vědce nepovažoval, v rámci
učené společnosti tak působil spíše jako organizátor s lidsky kritickým pohledem
na věc než jako učenec zcela ponořený do svého oboru. Mezi své „ovečky“ se
mu tak podařilo získat např. hraběte Františka Řehoře Gianniniho, historika,
který se zabýval orientálními jazyky a měl vliv u arcibiskupa jako jeho poradce,
či historika Magnoalda Ziegelbauera.

Societas incognitorum měla i mnoho „přespolních“ členů, územně i vyzná-
ním – od salcburského profesora Anselma Designa či protestantského historika
opěvujícího Jana Žižku Johanna Davida Köhlera přes rektora bratislavského
(prešpurského) evangelického lycea Matyáše Bela či italské teology souhlasící
s reformami (př. Ludovico Antonio Nuratoro) až po vídeňské úředníky (př. An-
tonín Taulow von Rosenthal).

Navázáním dobrých vztahů s katolíky (a zvláště s řádem benediktinů) i svět-
skou mocí tam, kde tito lidé rozvoj vědy a poznávání viděli pouze v opozici ke
konkurujícímu jezuitskému monopolu na vzdělání, si otevřela společnost obrov-
ské pole působnosti. Nicméně, byli to nakonec přesto jezuité, kteří projevovali
stále větší odpor k tomuto společenství a nakonec měli pravděpodobně velký
vliv na rozpad společnosti.

Pravidla pro podporu svobodného názoru posvětila i Marie Terezie

Societas incognitorum se od dosavadních vědeckých spolků výrazně lišila – ve
svých stanovách jasně vymezovala cíle a fungování organizace, aktivně se sna-

žila o přenos vědeckého poznání přes hranice států čilým korespondenčním stykem, předseda společenství byl volen, volnost vědeckého bádání resp. názorového zaměření byla zaručena pravidlem, že nikdo nesmí být za své názory zesměšňován. Disputace mezi členy byla omezena pouze na vědecké otázky, jednat o náboženských a politických problémech bylo na půdě zasedání společnosti zakázáno (v rámci „svobody slova“ bylo možné při dodržení pravidel skromnosti a pravdivosti o těchto záležitostech diskutovat mimo pravidelná shromáždění).

Společnost se scházela každý týden na vědeckém zasedání, na kterém vždy jeden z členů přednesl vědecký příspěvek. Mimochodem, dům, ve kterém se disputace odehrávaly, dodnes stojí na Horním náměstí v Olomouci, naproti Sloupu Nejsvětější Trojice.

Členem společnosti byl též Gerhard van Swieten, tvůrce tereziánských školských reforem. Ostatně vazby na dvůr císařovny byly mnohem širší. V tomto se opět odrážely vynikající manažerské schopnosti Petrasche. Výměnou za loajalitu a rakouský patriotismus (stanovy společnosti např. ukládaly volit předsedu pouze z členů, kteří žili na území Čech, Moravy a Slezska) získala společnost výraznou podporu císařovny. Ta nejenže posvětila stanovy společnosti, ale také nařídila zemským úředníkům, aby společnosti projevovali patřičnou vstřícnost. O tom, že Marie Terezie Společnosti neznámých opravdu důvěřovala, svědčí i to, že společnost zařadila mezi instituce, které měly pověření vykonávat cenzuru vydávaných publikací.

První odborný časopis u nás

Není divu, že právě v tomto prostředí, aktivním a inspirujícím oproti strnulým univerzitním strukturám, vznikl první odborný časopis na našem území – *Monatliche Auszüge alt- und neuer belehrten Sachen* (Měsíční výtahy ze starých i nových poučných věcí). První číslo vyšlo v lednu 1747. Měsíčník byl hlavně zaměřen na zprávy o tom, co se děje na poli vědy ve světě – jaké publikace byly vydány nebo čím se zabývají evropská vědecká centra. Časopis nebyl tedy ani tak významný z hlediska obsahu (vlastní práce členů společnosti otiskovány nebyly), ale spíše z hlediska formy. Zatímco většina vědeckých publikací byla v tehdejší době psána v latině, časopis Společnosti neznámých vycházel v němčině, což mělo pozitivní vliv na zpřístupnění jeho obsahu i širším vrstvám zájemců. Základní témata, kterým se příspěvky v časopise věnovaly, spadaly pod historické i přírodní vědy. Časopis bohužel zanikl velmi brzy – v září 1748 – necelé dva roky od svého vzniku.

S odchodem Petrasche utichly i vědecké disputace

Pod stálým nátlakem odporu jezuitů spolu s odchodem Josefa Petrasche do ústraní svého venkovského sídla společnost ztratila svého iniciátora a organizátora, který svými schopnostmi dokázal vše po pět let držet pohromadě.

V důsledku tedy Societas incognitorum byla vlastně organizací jediného muže. Muže, který dokázal jako první (a na dlouhou dobu také jako jediný) prolomit bariéru jezuitského monopolu a získat dostatečnou přízeň a podporu vladaře pro vznik na tehdejší dobu ojedinělého a odvážného projektu – akademie věd jako centra vzdělání a vědy. Nový směr, který Petrasch ukázal, musel ještě počkat a vyžrát. Až v pozdních 80. letech 18. století byla oficiálně ustavena (tedy úřady odsouhlasena) Královská česká společnost nauk (Königliche Böhmisches Gesellschaft der Wissenschaften). V roce 1952 pak byla včleněna do Československé akademie věd.

Použité zdroje

1. FOLTA, J. *O tom, jak si učenci své shromažďování organizovali*. [online] 2008 [cit. 2011-04-11]. Dostupné z WWW: <<http://abicko.avcr.cz/2007/5/07/o-tom-jak-si-ucenci-sve-shromazdovani-organizovali.html>>.
2. KOSTLÁN, A. *Societas incognitorum : první učená společnost v českých zemích*. Praha : Archiv Akademie věd České republiky, 1996. Práce z dějin Akademie věd = Studia historiae Academiae scientiarum. Seria B – monographia, fasc. 11. ISSN 1211-1813.
3. PETRÁŇ, J. Královská česká společnost nauk. Místo České učené společnosti v dějinách a v proudu vědy. [online]. *Vesmír*, 1995, roč. 74, čís. 11, s. 632. Dostupné z WWW: <<http://www.vesmir.cz/clanky/clanek/id/5208>>. ISSN 1214-4029.
4. *Petrášův palác*. [online]. 2011 [cit. 2011-04-11]. Dostupné z WWW: <<http://www.olomouc-tourism.cz/index.php?lang=1&kategorie=161&pamatka=7>>.

Unknown scholars and the first specialized magazine in Czech science

Societas eruditorum incognitorum in Terris Austriacis – The unknown scholars' society is perhaps unknown to us, but its importance for Czech science is

noticeable. It is the first learned society in the Habsburg monarchy, therefore also in the Czech territory, which first switched from publishing in Latin to publishing in a living language and which is one of the first to attempt to put more emphasis on science and knowledge rather than religious differences.

Kontaktní adresa:

Mgr. Michaela Votavová, Vysoká škola technická a ekonomická v Českých Budějovicích, Okružní 10, 370 01 České Budějovice, e-mail: *votavova@mail.vstecb.cz*

VOTAVOVÁ, M. Neznámí učenci a první odborný časopis v české vědě. *Littera Scripta*, 2011, roč. 4, č. 1, s. 259–264. ISSN 1802-503X.
